

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд

„Полови стереотипи в детската популярна култура“

на Елеонора Христова Стайкова-Мишева

за присъждане на образователната и научната степен „доктор“
по професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата,
докторска програма Културология (Медии и популярна култура)

от Светла Йовчева Колева, проф. д.с.н., Институт по философия и социология,
Българска академия на науките, член на НЖ

Представяне на докторанта и общи характеристики на дисертационния труд

Елеонора Стайкова-Мишева е докторант по културология във Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ (2022–2025 г.), където е завършила бакалавърска степен по културология през 2013 г. и магистърска степен по културна антропология през 2016 г.

Дисертационният ѝ труд „Полови стереотипи в детската популярна култура“ се състои от увод, три глави, заключение и библиография в обем от 233 страници (има разминаване между начина на представяне на структурата на дисертационния труд на с. 10–12 в *Дисертацията* и описанието на дисертационния труд на с. 2 от *Автореферата*). Представени са четири публикации по темата на дисертационния труд, от които три на български език (едната от тях публикувана и в превод на английски език в *Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“*) и една на английски език, приета за печат в специален брой на списание *Социологически проблеми*. Справката за минималните национални изисквания показва, че работата на кандидата за ОНС „доктор“ надвишава стойностите на определените от законодателя показатели.

Дисертацията разглежда социално значим и научно релевантен проблем за детската популярна култура като част от съвременната културна индустрия, формираща и разпространяваща полови представи и стереотипи от най-ранна възраст. Определен от самата авторка като „опит за изследване и своеобразно изобличаване на половите стереотипи в детската популярна култура“ (*Дисертационен труд*, с. 4), дисертационният труд дава заявка за критичен анализ. Макар неексплицитно изразен, ценностният фон на изследователското намерение и на проведеното изследване е възпитаване на децата в толерантност, равнопоставеност, многообразие чрез познаване и приемане на индивидуалните и социално обусловените различия.

Още тук бих искала да отбележа изследователската смелост на Елеонора Стайкова-Мишева да се заеме с изучаване не само на социално чувствителна тема в съвременното българско общество, но и на възрастова група (деца от 2 до 5 години), достъпът до която е опосреден от родителите и създателите на детски филми. Вероятно тези особености на темата и свързаната с нея група са оказали влияние върху дефиниране на предмета, целите, задачите и методите на изследване. Докторантката си поставя за цел да установи дали начинът, по който са конструирани главните герои в шест популярни детски филми и сериали – предмет на изследване, ги превръща в носители на стереотипизирани представи за мъжко и женско, и чрез какви механизми и визуални кодове са изградени представите за пола в неговите биологични, социални и културни измерения. Разработената изследователска стратегия позволява анализът

а) да черпи теоретични идеи и ресурси от концепциите за популярната култура, от съвременния дебат за понятието джендър и неговите ключови теоретици Джудит Бътлър и Джоан Скот, от изследванията на ролята на телевизията и медиите за формиране на полови стереотипи чрез разпространяваните визуалните репрезентации, от психологическите изследвания за развитието на половата идентичност при децата;

б) да се изгражда въз основа на съчетаване на различни методи (предварително проучване сред родители, медиен анализ, контент-анализ, дискурсивен анализ) и разработване на съответстващи на изследователския предмет категории;

в) да разполага с богат емпиричен материал за проверка на авторвите тези.

В резултат на логическата обвързаност между теоретична рамка, методологичен инструментариум и събран емпиричен материал докторантката успява да покаже не само наличието на полови стереотипи в детската популярна култура, но различните механизми, форми и степени на присъствието им в детските филми и сериали (формиране на представи за пола чрез стереотипизирани външни черти, цвят, глас, относително по-слабо присъствие на женски персонажи, дисбаланс в приписването на социално престижни професии и на качества за личностен успех на мъжки и женски персонажи, преобладаващ образ на нуклеарно семейство с двама хетеросексуални родители и т.н.).

Научни приноси на дисертационния труд

Формулираните от Елеонора Стайкова-Мишева приноси моменти на дисертационния труд имат теоретичен, методологичен и социално-ангажиращ характер. Те отразяват постигнатите изследователски резултати и очертават възможни перспективи на научния и социалния дебат за влиянието на продуктите на популярната култура върху формирането на ценностни възприятия и нагласи на децата.

Критични бележки, въпроси, препоръки

Предложената интерпретация на изследваните феномени поставя няколко въпроса, чието изясняване би увеличило аналитичната стойност на дисертационния труд.

На първо място, неизяснено остава противоречието между устойчивостта на стереотипните представи за пола, предавани чрез детските филми, и един от основните аргументи за социо-културната моделираност на пола. Този въпрос придобива още по-голямо значение, като се има предвид, че разгледаните в дисертацията детски популярни филми и сериали са произведени от мощни компании, които благодарение на глобалната индустрия се разпространяват навсякъде, вкл. и в българското общество. Ако средата оказва влияние върху формирането на представи и възприятия за пола, защо традиционни полови роли и отношения, разпространявани от популярната култура, се оказват с универсално и относително трайно въздействие?

Второ, аргументите за популярната култура като възпроизвеждаща и мултиплицираща масовото, социално преобладаващото и за контекста като социализиращ фактор биха имали по-голяма обяснителна стойност, ако детските филми бяха разгледани не сами по себе си, а през призмата на родителското и детското възприятие. Въпреки твърдението, че родителите играят ключова роля в процеса на „запознаването на децата с половите стереотипи и тяхното възприемане“ (*Дисертационен труд*, с. 48), тяхното участие в изследването се изчерпва с даване на информация за любимите филми на детето, а децата са напълно отсъстващи. Дори да се приеме за основателен фокусът върху самите филми и техните персонажи като изследователски предмет и произтичащият от този избор своеобразен херменевтичен анализ на образите, липсата на информация, идваща от адресатите на продуктите на популярната култура, води до свръхинтерпретация, едностранчива или хипотетична интерпретация на медийните решения на образите. Позволявам си да посоча само един пример. На стр. 139 от *Дисертационния труд* се казва „[...] Госпожица Зайче е сред най-вдъхновяващите женски образи в този сериал, показвайки че на практика няма работа, която да не може да свърши и то успешно. С честата си поява в епизодите на “Пепа” и то в толкова различни амплиа, вероятно е вдъхновила много малки момиченца, които искат да управляват хеликоптер или да работят като пожарникари. При все това, за мен, нейният персонаж оставя малко горчив вкус в устата. Сякаш многобройните ѝ професии трябва да компенсират липсата на съпруг и деца, като същевременно не виждаме Госпожица Зайче като изпълнителен директор или ръководител на голяма фирма, а основно в сектора на услугите“. Бих задала въпроса: ако Госпожица Зайче беше представена „като изпълнителен директор или ръководител на голяма

фирма“, това би ли могло да се тълкува, че само жени без семейни ангажименти могат да заемат високи професионални позиции? Разбира се, въпросът и какъв то и да е отговорът биха били спекулативни без емпирични доказателства за начина, по който образите се възприемат и тълкуват от публиката. Макар интерпретирани в културния регистър на многообразието и различието, подобни емпирично неподкрепени твърдения, които се срещат в анализа на героите от всеки филм, всъщност възпроизвеждат определени представи за пола чрез тълкуване на предполагаеми внушения в съответствие с авторовите ценностни предпоставки.

Трето, един от основните аргументи за наличието на полови стереотипи в детската популярна култура и разпространението им чрез главните герои е съвпадението между отграничените от докторантката категории (общо девет, включващи както външни, така и поведенчески и социални признаци) и характеристиките на главните герои – „колкото повече съвпадения има, толкова повече полово украсен е персонажът, подложен на анализ“ (*Дисертационен труд*, с. 197). Този методологичен похват обаче може да се окаже когнитивно и епистемологично подвеждащ, ако отсъства разграничение а) между (раз)познаване и внушаване и б) между количествено съвпадение и начин на валоризиране на характеристиките поотделно и в тяхната комбинация. В чисто познавателен план знанието не е внушение. Често при анализа на персонажите визуализацията им чрез типични за момичетата и момчетата външни черти (цвят на косата, на дрехите, глас) се тълкува като внушаване на представи за пола, дори тогава, когато поведението им не съответства на половите стереотипи (напр. Скай от „Пес патрул“, Мама Праси, Овчицата Сузи от „Прасенцето Пепа“, Сора от „Нинджаго“). Не се ли преодоляват стереотипи именно в сблъсъка между разпознати (от децата) герои по пол и „нетипично“ за пола поведение? Макар Елеонора Стайкова-Мишева да отбелязва, че е важно не само количественото съвпадение, но и комбинацията на характеристиките у героите, отсъства анализ на стереотипизацията като процес, който се дължи на начина, по който дадена характеристика или роля е валоризирана в повествованието на филма независимо дали персонажите са носители или не на битуващи в масовото съзнание представи за пола. Твърдения от рода, че медицинската сестра е „роля, имплицитно сексистка по характер“ (*Дисертационен труд*, с. 136), „няма как даден човек да бъде успешен и уважаван в своето поприще, без да всява страх и голямо количество агресия?“ (пак там, с. 216) са не само некоректни, но и потенциално опасни. Приписване на роли, свързани с услугите, с грижата за другия, на женски персонажи и съответно неперисването им на мъжки персонажи би било проява на сексизъм и стереотипизация, ако самите роли са омаловажени, непризнати, принизени. Възможен коректив на изкривяващи анализа интерпретации би било изследване на притежаваните от децата (момичета и момчета) играчки на персонажи от любимите им филми.

Доколкото посочените пропуски в анализа се отразяват на неговата аргументираност и обективност, надявам се те да бъдат преодолени при публичната защита на докторантката.

Обща оценка на дисертационния труд, приложените публикации и личния принос на докторанта

Дисертационният труд е осъществен върху богата емпирична основа. Използваният инструментариум за събиране, обработка и анализ на емпирични данни е релевантен на поставените изследователски цели и задачи. Теоретичната рамка и методическите инструменти са адаптирани и съобразени със спецификите на изследователския обект.

Изложението е ясно и добре структурирано, но се нуждае от стилова и пунктуационна редакция.

Всички представени от докторантката публикации са свързани с дисертационния труд, разглеждат проблеми, доразвити в дисертацията, и носят мисловния и изследователския стил на автора. Както публикациите, така и дисертацията са лично дело на докторантката.

Заклучение

Като имам предвид съответствието на дисертационния труд и придружаващите го документи на нормативните изисквания на законодателя и на първичното научно звено, посочените постижения и научни приноси на дисертацията, давам своята положителна оценка за присъждане на Елеонора Стайкова-Мишева на образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата (Културология. Медии и популярна култура).

23 април 2025 г.

Светла Колева, проф. д.с.н.